

مرکز مطالعات اجتماعی و جرم‌شناسی
معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه

مدیریت ریسک‌های پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی

مؤلف:

دکتر محمدباقر ذوالقدر

محمدهادی توکل‌پور

سرشناسه	ذوالقدر، محمدباقر، ۱۳۳۳ -
عنوان و نام پدیدآور	مدیریت راهبردی پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی / مولف محمدباقر ذوالقدر، محمدهادی توکل‌پور؛ تهیه و تنظیم: مرکز مطالعات اجتماعی و جرم‌شناسی معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم.
مشخصات نشر	تهران: قوه قضائیه، مرکز مطبوعات و انتشارات، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۲۰۰ ص.: جدول (رنگی)، نمودار (رنگی)؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک	978-600-7706-02-2
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
ه‌وع	جرم و جنایت -- ایران -- پیشگیری
موضوع	انحراف اجتماعی -- ایران -- پیشگیری
موضوع	جرم اجتماعی -- ایران
موضوع	جرم‌شناسی -- ایران
شناسه افزوده	توکلی‌پور، محمدهادی، ۱۳۴۴ -
شناسه افزوده	ایران: قوه قضائیه، مرکز مطالعات اجتماعی و جرم‌شناسی
رده بندی کنگره	۴۷۰۶۰۱۶۰۱۳۹۱ / الف
رده بندی دیویی	۳۰۹۵۵/۳۶۴
شماره کتابشناسی ملی	۳۶۷۵۹۱۴

وب سایت: www.jpri.ir کدپستی: ۱۴۶۵۱۴ تلفکس: ۰۲۱-۲۲۰۹۳۶۸۴-۲۲۰۹۲۰۶۱
آدرس: بزرگراه چمران - بزرگراه یادگار امام - بعد از خروجی پل سرخه - ساختمان پژوهشگاه قوه قضائیه

مرکز مطبوعات و انتشارات
قوه قضائیه

عنوان: مدیریت راهبردی پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی

مؤلف: دکتر محمدباقر ذوالقدر - محمدهادی توکل‌پور

ناشر: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه

نظارت فنی چاپ: منصور سعیدی

قیمت: ۶۰۰۰۰ ریال

تیراژ و نوبت چاپ: ۱۰۰۰ - اول ۱۳۹۴

فهرست

پیشگفتار

درآمد.....	۱۵
فصل نخست: کلیات.....	۲۳
مبحث نخست: پیشگیری از وقوع جرم.....	۲۳
گفتار نخست: بینش های حاکم بر پیشگیری.....	۲۳
گفتار دوم: گونه های پیشگیری.....	۲۸
بند نخست: پیشگیری از بزه های اطفال و پیشگیری از بزهکاری عمومی.....	۲۸
بند دوم: پیشگیری عمومی و پیشگیری اختصاصی.....	۲۸
بند سوم: پیشگیری انفعالی (منفعات).....	۲۹
بند چهارم: پیشگیری های اولیه، ثانویه و ثالثه.....	۲۹
بند پنجم: پیشگیری دفاعی و پیشگیری های پیش یا آزادی بخش.....	۳۰
بند ششم: پیشگیری های اجتماعی و وضعی.....	۳۰
گفتار سوم: اهداف، اصول و ارزش های حاکم بر پیشگیری.....	۳۳
گفتار چهارم: متولیان پیشگیری.....	۳۵
بند نخست: نهادهای دخیل در پیشگیری.....	۳۶
بند دوم: وضعیت مدیریت پیشگیری در جمهوری اسلامی ایران.....	۳۸
۱. ارزیابی بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی.....	۳۹
۲. اقدامات اجراساز بند ۵ اصل ۱۵۶ و طراحی سازمان آن.....	۴۰
۲.۱. تأسیس مرکز مطالعات حقوقی و قضایی در سال ۱۳۶۳.....	۴۱
۲.۲. تأسیس دفتر مطالعات و پیشگیری از وقوع جرم در سال ۱۳۷۰.....	۴۲
۲.۳. تأسیس مرکز پژوهش های قوه قضاییه در سال ۱۳۷۵.....	۴۲

۲.۴. تأسیس معاونت حقوقی و توسعه قضائی در سال ۱۳۸۱.....	۴۲
۲.۵. تشکیل معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم در	
سال ۱۳۸۲.....	۴۳
۲.۶. تشکیل ستاد پیشگیری و حفاظت اجتماعی در سال ۱۳۸۳.....	۴۳
۲.۷. تشکیل دفتر پیشگیری از وقوع جرم در دادستانی کل کشور،	
سال ۱۳۸۶.....	۴۴
۲.۸. تشکیل معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم در سال ۱۳۸۹	۴۵
۲.۹. تأسیس شورای عالی و سازمان پیشگیری از وقوع جرم.....	۴۶
بند سوم: سیاست‌گذاران و راهبردهای پیشگیری.....	۴۷
مبحث دوم: مدیریت راهبردی.....	۴۸
گفتار نخست: مفهوم مدیریت راهبردی.....	۴۸
گفتار دوم: ضرورت مدیریت راهبردی.....	۵۳
گفتار سوم: مروری بر مفاهیم تفکر راهبردی و آینده‌پژوهی.....	۵۵
بند نخست: تفکر راهبردی (استراتژیک).....	۵۶
بند دوم: آینده‌پژوهی.....	۵۷
گفتار چهارم: مراحل مدیریت راهبردی.....	۶۰
گفتار پنجم: مدل‌های ارائه‌شده برای مدیریت پیشگیری از وقوع جرم.....	۶۳
گفتار ششم: مدل پیشنهادی مدیریت راهبردی پیشگیری از وقوع جرم.....	۶۶
فصل دوم: شناسایی ناهنجاری‌ها.....	۷۳
مبحث نخست: گونه‌شناسی ناهنجاری‌ها.....	۷۳
گفتار نخست: گناه.....	۷۶
گفتار دوم: جرم.....	۷۸
گفتار سوم: انحراف یا کژروی.....	۷۹
گفتار چهارم: تخلف.....	۸۱
گفتار پنجم: آسیب اجتماعی.....	۸۲
مبحث دوم: رده‌بندی ناهنجاری‌ها.....	۸۲

۸۴	گفتار نخست: رده‌بندی سلسله‌مراتبی یا طبقه‌بندی
۸۹	گفتار دوم: رده‌بندی زنجیره‌ای
۹۱	مبحث سوم: گستره‌شناسی ناهنجاری‌ها
۹۱	گفتار نخست: گستره‌شناسی کمی
۹۴	گفتار دوم: گستره‌شناسی کیفی
۹۵	مبحث چهارم: اولویت‌بندی ناهنجاری‌ها
۹۶	گفتار نخست: شاخص‌های اولویت‌بندی
۹۹	گفتار دوم: شاخص اولویت‌بندی
۱۰۱	مبحث پنجم: علت‌شناسی ناهنجاری‌ها
۱۰۳	گفتار نخست: علت‌شناسی بزه‌کار محور
۱۰۴	بند نخست: علل و عوامل فردی
۱۰۴	۱- عوامل زیستی
۱۰۷	۲- عوامل روحی و روانی
۱۰۸	بند دوم: علل و عوامل بیرونی
۱۰۸	۱- محیط جغرافیایی
۱۰۹	۲- محیط اجتماعی
۱۱۰	گفتار دوم: علت‌شناسی بزه‌دیده‌محور
۱۱۲	گفتار سوم: علل و عوامل موقعیت‌محور
۱۱۲	بند نخست: فرصت جرم
۱۱۳	بند دوم: فناوری
۱۱۵	فصل سوم: تدبیرگزینی در برابر ناهنجاری‌ها
۱۱۵	مبحث نخست: امکان‌سنجی توانمندی‌های مدیریت پیشگیری از ناهنجاری‌ها
۱۱۷	گفتار نخست: بررسی و تحلیل عوامل داخلی (قوت‌ها، ضعف‌ها)
۱۲۱	گفتار دوم: بررسی و تحلیل عوامل خارجی (فرصت‌ها، تهدیدها)
۱۲۴	مبحث دوم: ترسیم چشم‌انداز
۱۲۷	مبحث سوم: ارائه خط‌مشی‌های کلی

مبحث چهارم: تدوین و انتخاب راهبردها.....	۱۳۱
گفتار نخست: تدوین راهبردها.....	۱۳۱
بند نخست: راهبردهای مربوط به توانمندی‌های مدیریت جرم	
(مدل SWOT).....	۱۳۱
بند دوم: راهبردهای مربوط به ناهنجاری‌ها.....	۱۳۸
۱- راهبردهای پیشگیرانه اجتماعی.....	۱۳۹
۲- راهبردهای پیشگیرانه وضعی.....	۱۴۲
۳- راهبردهای پیشگیرانه قضایی.....	۱۴۳
گفتار دوم: احیای راهبردها.....	۱۴۴
بند نخست: ولایت بند.....	۱۴۵
بند دوم: تدوین اقدامات اساسی.....	۱۴۸
مبحث پنجم: اجرای راهبرد با.....	۱۴۹
گفتار نخست: تعیین اهداف، کم، بلند مدت و کوتاه مدت.....	۱۴۹
گفتار دوم: تدوین برنامه‌های اجرای.....	۱۵۱
گفتار سوم: تعیین مجریان.....	۱۵۲
مبحث ششم: نظارت، ارزیابی و اصلاح راهبردها.....	۱۵۳
گفتار نخست: ارزیابی عوامل داخلی و خارجی راهبردها.....	۱۵۳
گفتار دوم: ارزیابی کارآمدی و کارایی سازمان.....	۱۵۴
گفتار سوم: اتخاذ تدابیر اصلاحی.....	۱۵۵
جمع‌بندی.....	۱۵۷
فهرست منابع و مآخذ.....	۱۶۱
الف) کتب فارسی.....	۱۶۱
ب) مقالات.....	۱۶۵
ج) پایان‌نامه‌ها و جزوات درسی.....	۱۷۰
د) گزارش‌ها و طرح‌های پژوهشی.....	۱۷۰
ه) اسناد.....	۱۷۰

و) روزنامه‌ها و سایت‌های اینترنتی ۱۷۱

ز) منابع خارجی ۱۷۱

www.ketab.ir

سیکفار

انسان برای ماهیتی دو وجهی است و نیروهای خیر و شر در نهاد انسان وجود دارد. هدف نهایی بعث پیامبران کمال انسان است و تلاش آن‌ها برای اصلاح جامعه بوده است و در همین راستا باید‌ها و نبایدها را به بشر آموزش داده‌اند.

وقوع جرم پدیده‌ای تاریخی و جهانی است که از چالش‌های اساسی زندگی امروزه بشر محسوب می‌شود. نحوه مواجهه با جرم براساس مکاتب مختلف تا حدودی متفاوت و عمدتاً رویکرد کیفری مجازات غالب بوده است با توجه به افزایش دایمی جرم و جنایت، عدم کارایی مجازات ثابت شده است. لذا در چند دهه اخیر رویکرد کشورها به سمت پیشگیری تغییر کرده است.

در کشور ما علیرغم داشتن سرمایه‌های انسانی و دینی و سنت‌های ملی، شاهد افزایش نرخ برخی جرایم و آسیب‌های اجتماعی است که علاوه بر هزینه‌های مربوط به عدالت کیفری باعث کاهش سرعت توسعه زیرساخت و خدشه به حیثیت و اعتبار نظام جمهوری اسلامی ایران خواهد شد و همین دلایل ضرورت پیشگیری از وقوع جرم را بیشتر می‌کند. به موجب بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، مدیریت پیشگیری از وقوع جرم به عهده قوه قضاییه است و در همین راستا معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم از سال ۱۳۸۹ و با ساختار مناسب در مرکز استان‌ها تشکیل شد. مقام معظم رهبری در هفته قوه قضاییه سال ۱۳۹۳ پیشگیری از وقوع جرم را از اولویت‌های برنامه‌های قضایی کشور اعلام فرمودند که باید بصورت فرا قوه‌ای باشد و با مشارکت همه قوا و به صورت علمی سازمان یابد و در ابلاغ حکم مسئولیت دوره دوم ریاست محترم قوه قضاییه هم پس از بیان مأموریت‌های متعدد قوه قضاییه مثل ایجاد ساز و کار مناسب برای دسترسی آسان همگان به عدالت،

کوتاه کردن مسیر دادرسی، اصلاح قوانین و تهیه لوایح مورد نیاز قوه، تامین سلامت ارکان قوه، اعمال نظارت مناسب، مبارزه اساسی با فساد با تعبیر «از همه مهم‌تر به ایجاد امنیت اجتماعی و پیشگیری» اشاره فرمودند.

بدیهی است برای تحقق این هدف پس از شناسایی ناهنجاری‌ها، ماهیت و علل آنها لازم است راهبردهای پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی تدوین گردد و برای رسیدن به این مهم، روش‌های سنتی و معمول مدیریت کفایت نمی‌کند. بر این اساس باید با رویکردی راهبردی، توانمندی‌های مدیریت پیشگیری مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد و مبتنی بر اهداف، اصول و ارزش‌ها، مأموریت پیشگیری، از جمله - شمولیت تا تعیین خط‌مشی‌ها و سپس راهبردها، تدوین گردد؛ ضمن آنکه نظارت و ارزیابی برنامه‌ها و نیز اصلاح راهبردها ضروری خواهد بود که در این اثر به خوبی به این جهات توجه شده است.

در اولین اقدام مهم در این حوزه، مؤسسه و نهادهای پیشگیری از وقوع جرم قوه قضاییه از سال ۱۳۸۹ توانست با همکاری نهادهای مسئول و با حضور معاونت اجتماعی دادگستری تمامی استان‌ها کارگاه‌های علمی - کاربردی مدیریت پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی برگزار نماید که حاصل آن کتاب «راهنمای کارگاه علمی - کاربردی مدیریت پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی» بود. کتاب پیش‌رو نیز دومین اثر این ماهنامه در حوزه مدیریت پیشگیری از جرم و آسیب‌های اجتماعی است که با بررسی و تحقیق الگوهای مدیریت راهبردی و همچنین الگوهای مدیریت پیشگیری از جرم، الگوی جدید ارائه داده است که خلأهای الگوهای مذکور را در خصوص پیشگیری از جرم تا حد امکان برطرف کرده و با دیدگاه جامع خود، در سطح کلان، مبنایی مناسب برای متولیان مدیریت پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی است.

در پایان لازم است از استاد گرامی جناب آقای دکتر محمد باقر ذوالقدر و جناب آقای محمدهادی توکل پور برای نگارش این اثر و همچنین جناب آقایان دکتر فیروز محمودی‌جانکی، دکتر محمد علی حاجی ده‌آبادی، دکتر ابوالقاسم خدایی و

دکتر احمد ورزشکار که با ارائه نظرات خود، در افزودن غنای این اثر سهم بسزایی داشته‌اند، تشکر و قدردانی گردد.

عباس علوی‌نژاد

رئیس مرکز مطالعات

معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضاییه

www.ketab.ir

درآمد

بسر از آنجا که دارای ماهیتی دو ساحتی است، از ابتدای خلقت، علاوه بر صلاح، سداد و بودی پروردگار، مستعد ارتکاب جرم، فساد و جنایت نیز بوده است. ارتکاب جرم، فساد و جنایت می‌توان پیش از خلقت او در سئوال فرشتگان از محضر باری تعالی مشاهده کرد. سرانظر از اینکه ملائکه چگونه از افساد و خون‌ریزی بشر در زمین آگاهی داشتند، چنانکه از آیه مربوطه مشاهده می‌شود، خداوند متعال، موضوع فساد و خون‌ریزی بشر را نکات نکرده است. این مسأله نشان‌دهنده وجود زمینه‌های ارتکاب جرم و فساد از ابتدای خلقت در انسان است. همچنین آیات ۲۷ تا ۳۰ سوره مائده که به قتل هابیل توسط برادرش قابیل پرداخته است نیز بیانگر وجود جرم و گناه از همان ابتدای حیات بشری است. البته با نگاهی به همین آیات می‌توان به وجود نیروهای خیر در باطن انسان پی برد؛ زیرا وقتی قابیل برادرش هابیل را تهدید به قتل می‌کند، هابیل بیان می‌دارد: «من هرگز دست خود به سویت و برای کشتنت دراز نخواهم کرد، زیرا من از خدا نه مالک و مدبر

۱. وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ؛ هنگامی که خداوند متعال به ملائکه فرمودند من در زمین جانشینی خواهم گماشت، فرشتگان به او عرض کردند که آیا کسی را می‌گماری که در زمین فساد کرده و خون‌ریزی می‌کند، در حالی که ما تو را تسبیح کرده و تقدیس می‌کنیم. خداوند متعال در پاسخ به فرشتگان فرمودند که من چیزی را می‌دانم که شما نمی‌دانید. سوره بقره، آیه ۳۰.

۲. رک طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ هـ - ق، ص ۱۱۹؛ مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامی، ۱۳۷۴، صص ۱۷۳-۱۷۵.

همه عالم است می‌ترسم»^۱ وجود نیروهای خیر و شر در نهاد انسان، چنانکه ذکر ذکر شد به جهت ماهیت دوجبهی انسان است. این مسئله را می‌توان در آیات ۷ و ۸ سوره شمس مشاهده کرد که خداوند متعال پس از تنظیم قوا و جسم و جان آدمی، فجور و تقوا را به او الهام کرده است.^۲ بر این اساس، خداوند پس از خلقت انسان، باید‌ها و نباید‌ها را به انسان تعلیم داده و او می‌تواند با آگاهی خود از فجور و تقوا، از لایک فزونی گرفته یا از چارپایان پست‌تر گردد.^۳ پس انسان می‌تواند با بهره‌گیری از قدرت اراده و اختیاری که خداوند در وجود او قرار داده است و همچنین با هدایتی که به او نشان داده است، طریق هدایت یا ضلالت را برگزیند.^۴ با توجه به ماهیت دوجبهی انسان، خداوند پیامبران را مبعوث کرده تا بشر را به کمال واقعی خود در نمون، ساخته و از سقوط و انحطاط او جلوگیری کنند. یکی از طرق نیل به این هدف، ایجاد جامعه‌ای سالم است که پیامبران علاوه بر اصلاح فردی بشر، آن را مدنظر خود قرار داده‌اند. افراد، درون یک جامعه سالم قادرند به تکامل رسیده و در یک جامعه منحصر، رعت سیر تکاملی افراد کاهش یافته و یا متوقف شده و انحطاط پدید می‌آید. بنابراین از آنجا که پیامبران مبعوث شده‌اند تا بشر را به سعادت رهنمون سازند، علاوه بر اصلاح پیام‌ها و ملاک‌های هدایت، مأمور به اصلاح جامعه و جلوگیری از سقوط و انحطاط آن نیز هستند.^۵

۱. «لَئِنْ بَسَطْتُ إِلَىٰ يَدِكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رُبُّ الْعَالَمِينَ» سوره مائده، آیه ۲۸.

۲. «ونفسی و ما سواها فالهمها فجورها و تقویها».

۳. «قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع إِنَّ اللَّهَ - رَغَبٌ فِي الْمَلَائِكَةِ عَقْلًا بَلَا شَهْوَةَ - وَ رَغَبٌ فِي الْبَهَائِمِ شَهْوَةٌ بَلَا عَقْلٍ - وَ رَغَبٌ فِي بَنِي آدَمَ كَلْتَنِيهِمَا - فَمَنْ غَلَبَ عَقْلُهُ شَهْوَتُهُ فَهُوَ خَيْرٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ»؛ عاملی، حر، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۵ قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۹ هـ. ق، ص ۲۰۹.

۴. «إِنَّا هَدَيْنَا السَّبِيلَ إِنَّمَا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» سوره انسان، آیه ۳۱.

۵. جهت مشاهده مباحث مشابه، رک نصری، عبدالله، تکامل انسان، هدف بعثت انبیاء، مجله کتاب نقد، بهار و تابستان ۱۳۷۶، شماره ۲ و ۳، صص ۲۸۳-۳۱۴.

به عبارت دیگر با توجه به آیات قرآنی، می‌توان اهداف و رسالت پیامبران را دعوت به توحید و معاد، تعلیم حکمت، دعوت به تزکیه و تقوا، آزادسازی انسان‌ها از غل و زنجیرها و اجرای عدالت اجتماعی دانست که مقصد نهایی همه این اهداف، کمال انسان است. در بحث عدالت اجتماعی، پیامبران جهت برپایی قسط و عدل در جامعه^۱ به مبارزه با مفسدات اجتماعی برخاسته‌اند. از همین رو، حضرت شعیب (ع)، هدف خود را از بعثت، اصلاح جامعه می‌داند^۲ و حضرت موسی (ع) نیز به همراه برادرش هارون در مسیر اصلاح گام بر می‌داشتند.^۳

به هر حال، دعوت به خداپرستی و معاد و نیز تزکیه افراد نیازمند محیطی سالم برای دستیابی به این اهداف است و محیط فاسد، مانعی بزرگ برای تحقق این اهداف و کمال انسان است. بنابراین پیامبران از سوی خداوند متعال مأموریت یافته‌اند تا بایدها و نبایدهایی را که خداوند برای کمال انسان مشخص کرده است، به مردم ابلاغ کرده و آنان را به سوی کمال هدایت کنند. تخطی از فرامین الهی، با توجه به برخی مصالح، دارای ثبوت است و نیز در بسیاری از موارد با عقوبت دنیوی روبرو خواهد شد.

در خصوص گونه‌شناسی رفتارهای ناقض این بایدها و نبایدها و به عبارت دیگر هنجارهای جامعه، در فصل دوم این نوشتار، توضیحات کافی ارائه خواهد شد؛ ولی آنچه در اینجا حائز اهمیت است، نوع پاسخ به این رفتارهاست. برای مقابله با گناه،

۱. «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِسَابَ وَهُوَ الَّذِي ذَكَرَهُ يُسُودُ الْيَوْمَ»؛ سوره جمعه، آیه ۲؛

«لقد أرسلنا رسلنا بالبينات و أنزلنا معهم الكتاب و الميزان ليقوم الناس بالقسط»؛ سوره حدید، آیه ۲۵؛ «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اغْبُدُوا لِلَّهِ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ»؛ سوره نحل، آیه ۳۶ و آیاتی مشابه.

۲. «إِنْ أَرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ»؛ من جز اصلاح تا آنجا که توانایی دارم چیزی نمی‌خواهم»؛ سوره هود، آیه ۸۸.

۳. «وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»؛ موسی به برادرش هارون گفت: جانشین من در میان قومم باش و آنها را اصلاح کن و از راه مفسدان پیروی مکن»؛ سوره اعراف، آیه ۴۲.

جرم، تخلف، انحراف و آسیب‌های اجتماعی، رویکردهای مختلفی از سوی جوامع ابراز شده است. در این میان، جرم که ناقض مهم‌ترین هنجارهای اساسی یک جامعه است، با پاسخ رسمی که معمولاً کیفر است، روبرو بوده است. رویکرد کیفر و مجازات در ادوار مختلف و بر اساس مکاتب مختلف کیفری اعمال می‌شده است. با نگاهی به این ادوار و مکاتب می‌توان تفاوت در مبانی مجازات‌ها و همچنین شیوه اهداف آنان را مشاهده کرد. در برخی از مکاتب، مجازات جهت تحقق عدالت و نظم اخلاقی و در برخی نیز به جهت فایده‌ای که برای جامعه داشته است، اعمال می‌شده است. در برخی از مکاتب، انسان، موجودی دارای اراده‌ی آزاد فرض می‌شده و در برخی مکاتب و رویکردها، فردی مجبور می‌دانسته‌اند که برخی عوامل زیستی یا اجتماعی، او را مستعد ارتکاب جرم سوق می‌داده است که به تبع هر یک از این تفکرات، شیوه مجازات در هر کدام متفاوت بوده است.^۱ هدف مجازات در برخی مکافات و سزادهی، در برخی بازتربیتی و در برخی نیز اصلاح و درمان مجرمین بوده است.^۲

صرف‌نظر از بررسی این مبانی و اهداف، آنچه قابل توجه است، عدم کارایی صرف مجازات در مقابله با جرم است. این امر را می‌توان در افزایش دائمی میزان ارتکاب جرم، با وجود سیاست‌های سخت کیفری، مشاهده کرد. به همین دلیل، کشورهای مختلف به خصوص در چهار دهه اخیر، رویکرد خود را نسبت به پیشگیری از جرم تغییر داده‌اند. البته در ادوار پیشین، هدف از مجازات، پیشگیری از جرم نیز بوده است، ولی در این برهه زمانی، جوامع، امر پیشگیری را اصالتاً و نه به واسطه مورد توجه قرار داده‌اند؛ بدین معنا که ساختارهایی برای این امر طراحی کرده و

۱. جهت مشاهده این مکاتب، رک محسنی، مرتضی، حقوق جزای عمومی، جلد اول، تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۲، صص ۱۳۱-۲۷۹؛ پرادل، ژان، تاریخ اندیشه‌های کیفری، ترجمه دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۸، صص ۲۱-۱۵۳.

۲. رک صفاری، علی، کیفرشناسی، (تحولات، مبانی و اجرای کیفر)، تهران: انتشارات جنگل، جاودانه، ۱۳۸۹، صص ۳۳-۱۱۲؛ محمودی جانکی، فیروز، آقایی، سارا، نظریه بازدارندگی مجازات، فصلنامه حقوق دانشگاه تهران، دوره ۳۸، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۷، صص ۳۴۰-۳۵۲.

همچنین برنامه‌هایی برای آن در نظر گرفته‌اند که اختصاصاً، اقداماتی در راستای پیشگیری از جرم را شامل می‌شوند.

علاوه بر نرخ فزاینده جرائم که ناشی از رشد نرخ جرائم سنتی و همچنین پیدایش جرائم نوظهور بوده و ضرورت وجود سیاست‌های پیشگیرانه را نشان می‌دهد، باید به هزینه‌هایی اشاره کرد که در سیستم عدالت کیفری برای مقابله با جرم صرف می‌شود. متولیان نظام عدالت کیفری که به طور مستقیم پلیس، دادگاه‌ها و سازمان زندان‌ها می‌باشند، هر ساله هزینه‌های زیادی برای کشف جرائم، تعقیب مجرمان، مجازات و اصلاح درمان آنان پرداخت می‌کنند.^۱ ارتکاب جرائم، علاوه بر ایجاد ناامنی در جامعه و آسیب به بزه‌دیدگان، هزینه‌های انسانی و مالی زیادی را بر نظام عدالت کیفری بار می‌کند که این هزینه‌ها در دراز مدت، بسیار بیشتر از هزینه‌هایی است که عرفاً پیشگیری از جرائم می‌شود.^۲

افزون بر هزینه‌های فراوان نظام عدالت کیفری می‌توان به هزینه‌های اجتماعی اشاره کرد که ناشی از ارتکاب جرم است به عنوان مثال می‌توان به وضعیت نابه‌سامان زندگی خانواده‌های زندانیان که به لحاظ اقتصادی اشاره کرد. همچنین زندان، برچسب و لکه‌نگی^۳ خواهد بود که همیشه موجب خدشه‌دار شدن حیثیت

۱. حاجی ده‌آبادی، محمدعلی، حائری، سید احسان، بررسی هزینه‌های جرم با نگرشی اسلامی، فصلنامه حقوق اسلامی، سال هفتم، شماره ۲۴، بهار ۱۳۸۹، ص ۴۰.

۲. جهت مشاهده اطلاعات بیشتر، رک.

united nation. office on drugs and crime, *Handbook on the Crime Prevention Guidelines, Making them work*, United Nations Publication, 2010, p 19.

همچنین در این خصوص، تا به حال پژوهش‌های متعددی در خصوص هزینه - منفعت در خصوص جرائم کشورهای مختلف انجام شده است که همگی به پایین بودن هزینه‌های پیشگیری نسبت به جرائم اذعان دارند. جهت مشاهده اطلاعات بیشتر، رک.

Welsh, Brandon C, Farrington, David P, Sherman, Lawrence W, *Costs and Benefits of Preventing Crime*, Westview Press, 2001.

۳. برچسبی که با عنوان یک زندانی و مجرم بر فرد زده می‌شود، آثار و تبعاتی خواهد داشت که در نهایت به جهت پذیرش آن برچسب به عنوان هویت توسط فردی که زندانی بوده است، احتمال تکرار جرم در وی را افزایش می‌دهد. جهت مشاهده نظریه جرم‌شناسی برچسب‌زنی، رک. ولک، جرج، برنارد، توماس، اسنیپس، جفری، جرم‌شناسی نظری (گذری بر نظریه‌های جرم‌شناسی)،

و اعتبار فرد زندانی و خانواده او خواهد بود. این موضوعات، آسیب‌هایی هستند که خود می‌تواند به بروز جرائمی دیگر منتهی شود. هزینه‌هایی که به‌طور مستقیم به بزه‌دیدگان وارد می‌شود را نیز باید به این هزینه‌ها اضافه کرد. مواردی چون ضررهای مالی، اقتصادی، هزینه‌های پزشکی و اتلاف وقت، از جمله این هزینه‌هاست.^۱

موارد مذکور که همگی از عوامل کاهش سرعت توسعه و پیشرفت جامعه بوده و همچنین سبب ایراد خدشه به حیثیت و اعتبار نظام جمهوری اسلامی ایران خواهد بود، به عنوان پیشگیری از جرم اذعان دارند. بنابراین متولیان عدالت کیفری باید به جای تکیه بر مجازات، نقطه تمرکز اقدامات خود را حول محور پیشگیری از جرم قرار دهند. البته به نظر می‌رسد که ما نیز ذکر خواهد شد، پیشگیری و به خصوص پیشگیری اجتماعی و فرهنگی نیازمند دوره زمانی بلند مدت است و البته هزینه‌هایی که در این راستا انجام می‌شود، در آینده از هزینه‌های نظام عدالت کیفری خواهد کاست.

آنچه در راستای تدوین برنامه‌های خاص پیشگیری و اجرا و اعمال آن دارای اهمیت است، مدیریت جامع و هدفمند این حوزه است. چنانکه در ادامه تشریح خواهد شد، پیشگیری مقوله‌ای است که گونه‌های مختلفی داشته و حیطه وسیعی از برنامه‌ها را در سطوح مختلف جامعه شامل می‌گردد. از این رو، اقداماتی که در این راستا انجام می‌شود، باید دارای جامعیت، انسجام و همسویی بود تا در نهایت، منجر به بهره‌وری مطلوب شود. به عبارت دیگر، گستردگی، تنوع، پیوستگی جرائم و آسیب‌های اجتماعی، علل و عوامل چندگانه آن و نیز وجود تدابیر مختلف پیشگیرانه، سبب میان رشته‌ای شدن و نیز فرابخشی شدن مقوله پیشگیری و به تبع آن، وجود متولیان متعدد در این حوزه شده است. این امر ضرورت مدیریتی

ترجمه علی شجاعی، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۷، صص ۲۹۹-۳۰۵؛ فرانک، پی، ویلیامز، ماری‌لین‌دی، مک‌شین، نظریه‌های جرم‌شناسی، ترجمه حمیدرضا ملک‌محمدی، تهران: انتشارات میزان، ۱۳۸۸، صص ۱۴۷-۱۷۲.

1. Steven P. Lab, *Crime prevention: approaches, practices, and evaluations*, 7th ed, Matthew Bender & Company, Inc., a member of the LexisNexis Group, 2010, p 8.

فراگیر و هدفمند را نشان داده تا فعالیت‌های موجود در این حوزه را دارای جامعیت، انسجام و هم‌سویی کرده و متولیان آن را قادر سازد تا با سرعت بیشتر و با اثربخشی بهتر به مقابله با جرائم بپردازند.

هرچند تاکنون برای مدیریت پیشگیری از وقوع جرم، الگوهای مختلفی ذکر شده است ولی همانطور که در این نوشتار مشاهده خواهد شد، این الگوها عمدتاً مسئله‌محور بوده و معایبی چون جزئی‌نگری و فقدان جامعیت، فقدان خط‌مشی‌های کلان، معیوب نبودن به افق زمانی بلند مدت و عدم ترسیم چشم‌انداز و تدبیرگزینی بر اساس توانمندی‌های مدیریتی پیشگیری (نقاط قوت، ضعف، تهدید و فرصت) در آن‌ها مشاهده می‌شود. الگوهای مدیریت راهبردی نیز هرچند فاقد معایب مذکور هستند، ولی با توجه به اینکه بیشتر ناظر به حوزه‌های اقتصادی هستند، در خصوص پیشگیری از جرم، با رنج پیچیدگی‌های این حوزه مواجه شده و قادر به پاسخگویی صحیح به این مقوله نخواهند بود. بر این اساس در این نوشتار سعی شده است با تلفیق برخی از مدل‌های مدیریت راهبردی و مدل‌های پیشگیری از جرم، الگویی ارائه شود که با رفع معایب موجود در الگوهای مذکور، بیشترین بهره‌وری را در این خصوص دارا باشد. فرایند مذکور در این الگو، فرایندی کاربردی بوده که علاوه بر استفاده عموم صاحب‌نظران، زمینه‌ای مناسبی برای متولیان پیشگیری از وقوع جرم خواهد بود.

مواردی که در این فرایند حائز اهمیت است، در وهله نخست شناختی نامتجاری‌ها^۱ و در مرحله بعد، اتخاذ تدابیری برای پیشگیری از این ناهنجاری‌هاست. بر این اساس، در

۱. ناهنجاری مدنظر این نوشتار اعم از جرم، گناه، انحراف، تخلف و با مسامحه آسیب اجتماعی است که در مبحث نخست از فصل دوم این نوشتار، به طور منطقی از یکدیگر تفکیک شده و مفاهیم آن بیان شده‌اند. جرم که نقض هنجارهای اساسی جامعه است، مهمترین این ناهنجاری‌ها محسوب می‌شود و به عبارتی دیگر، در هسته مرکزی ناهنجاری‌ها قرار می‌گیرد. بر این اساس، در عنوان این پژوهش به جرم اشاره شده که با تأکید بر مفهوم خاص آن، سایر مصادیق ناهنجاری را نیز درون خود مستتر دارد. البته با توجه به اینکه آسیب اجتماعی که منشأ مهمی برای بروز ناهنجاری‌هاست و از جمله موضوعات مهم برای پیشگیری است، خود، ناهنجاری محسوب نمی‌شود، به در عنوان این پژوهش طور مجزا مورد اشاره قرار گرفته است. بنابراین منظور از جرائم و آسیب‌های اجتماعی که

فصل نخست این نوشتار، به بیان کلیاتی در خصوص مباحث پیشگیری و مدیریت راهبردی پرداخته و الگوی پیشنهادی خود نیز مورد اشاره قرار می‌گیرد. فصل دوم و سوم این نوشتار نیز بر اساس این الگو ترسیم شده است. از این رو در فصل دوم، جهت شناسایی ناهنجاری‌ها، به گونه‌شناسی، رده‌بندی، گستره‌شناسی، اولویت‌بندی و علت‌شناسی ناهنجاری‌ها اشاره می‌شود. در فصل سوم نیز امکان‌سنجی توانمندی‌های مدیریتی پیشگیری از ناهنجاری‌ها، ترسیم چشم‌انداز، ارائه خط‌مشی‌های کلی، تدوین و انتخاب راهبردها، اجرای راهبردها و نیز نظارت، ارزیابی و اصلاح آنان مورد اشاره قرار خواهد گرفت.